

dr hab. Iwona Jazukiewicz, prof. US

Szczecin, dn. 25.08.2022

Wydział Nauk Społecznych

Instytut Pedagogiki

Uniwersytetu Szczecińskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Marioli Marii Bach

pt. *Budowanie świata wartości. Od innowacji do programu wychowania przedszkolnego*

Podstawę formalną do przygotowania niniejszej recenzji stanowi pismo Przewodniczącego Rady ds. Stopni Naukowych Akademii Ignatianum w Krakowie dra hab. Tomasza Homy SJ, prof. AIK z dnia 26 maja 2022 roku o powołaniu mnie przez powyższą Radę na recenzenta rozprawy doktorskiej s. mgr Marioli Bach. Wyrażam podziękowanie Wysokiej Radzie za powierzenie mi tej odpowiedzialnej funkcji.

Antoni Kępiński, naukowiec i lekarz, w książce pt. *Psychopatie* (Kraków 2013) poruszył problematykę wartości w szczególny sposób. Uzasadnił, że sposób doświadczania przez człowieka wartości wyznacza czy będzie on szedł przez życie drogą tworzenia, dla której charakterystyczna jest przestrzeń otwarta nadzieją, czy też będzie kroczył drogą do tzw. kryjówki, czyli przestrzeni dającej pewność schronienia, ale poprzez utrzymanie drugiego człowieka w oddaleniu od „kryjówki”. Wybitny filozof Józef Tischner, wykraczając poza myśl medyczną Kępińskiego, skierował interpretację w kierunku etycznym: Człowiek w otwartej przestrzeni nadziei stara się zrozumieć drugiego człowieka i świat; wszystko jest dla niego tajemnicą, która fascynuje, zapraszając do poznania i przyjaźni. Dla człowieka „z kryjówki” natomiast przestrzeń poza terenem jego władania jest tajemnicą pełną zagrożeń, która napawa lękiem. Kryjówka jest przestrzenią wolności zalęknionej, natomiast otwarta przestrzeń nadziei – stwierdził filozof – „to przestrzeń wolności zatroskanej potrzebą realizowania wartości” (J. Tischner *Myślenie według wartości*, Kraków 2011, s. 457-458). Wkraczanie i przebywanie w przestrzeni nadziei, czyli budowanie świata wartości, wymaga

działania, które ma znaczenie głęboko etyczne. Człowiek nie jest powołany do bycia jakiegokolwiek; do życia w nijakości, poza dobrem i złem, pomiędzy odpowiedzialnością i nieodpowiedzialnością,; w „zawieszeniu”, w którym wszystko wolno. Powołaniem człowieka jest życie szczęśliwe, a jego spełnienie ma określone wymagania: człowiek jako podmiot etyczny poznaje i tworzy wartości, urzeczywistniając swoje możliwości rozwojowe, ale też żyjąc tak, by inni z nim byli szczęśliwi. Nie mam żadnej wątpliwości, że s. mgr Mariola Bach, Autorka dysertacji doktorskiej, jest świadoma tego wymagania. Podjęła je w podwójnym wymiarze: osobistym, budując swój świat wartości, oraz społecznym, stwarzając wyśmienite warunki do nauki budowania świata wartości przez innych. Pozostaje podziękować s. mgr Marioli Bach, że zechciała w naukowy sposób podzielić się swoim doświadczeniem budowania własnego świata wartości oraz doświadczeniem pedagoga jak innych uczyć budowania świata wartości. Tym bardziej, że doświadczenie pedagogiczne siostry dotyczy wychowania przedszkolnego, które ma istotne znaczenie w kształtowaniu osobowości człowieka, m.in. ze względu na wyjątkową wrażliwość małego dziecka na bodźce z najbliższego otoczenia. Etap przedszkolny jest fundamentem dalszej edukacji aksjologicznej. Siostrze Profesor Annie Walulik, promotorce dysertacji, oraz drowi Januszowi Krzysztofikowi, promotorowi pomocniczemu, gratuluję zdolnej Uczennicy i wartościowego owocu współpracy w postaci przedłożonej rozprawy doktorskiej.

Ocena merytoryczna pracy

Autorka dysertacji jest świadoma perspektywy badawczej: prawidłowo dookreśliła założenia ontologiczno-epistemologiczne. Praca została usytuowana naukowo w paradygmacie podmiotowo-partycypacyjnym, dla którego wykładnią jest personalizm chrześcijański. Dokonane w tym zakresie wybory zostały przekonująco uzasadnione w rozdziale metodologicznych (roz. 3).

Badania przeprowadzono w jakościowej strategii badań społecznych. Głównym zamierzeniem badawczym Autorki było wskazanie uwarunkowań budowania świata wartości opartego na potencjale aksjologicznym innowacji pedagogicznych realizowanych w przedszkolu (s. 132). Zostało ono prawidłowo uszczegółowione: cel poznawczy odniesiono do odkrywania aksjologicznego wymiaru działań innowacyjnych, natomiast cel teoretyczny – do opracowania programu wychowania przedszkolnego ukierunkowanego na budowanie świata wartości (s. 132). Autorka wyznaczyła sobie ambitne cele, tym wyraźniej trzeba więc podkreślić, że skutecznie je zrealizowała dzięki prawidłowej procedurze metodologicznej i

niewątpliwej pasji badawczej, która – jak sędzę – jest konsekwencją pasji działania wychowawczego i potrzeby podzielenia się doświadczeniem. To ono właśnie – doświadczenie osób uczestniczących w działaniach innowacyjnych w Publicznym Przedszkolu Sióstr Nazaretanek w Krakowie w latach 2014-2017, w tym między innymi doświadczenie własne Autorki dysertacji – stanowią prawidłowo określony przedmiot zrealizowanych badań. Można „pozanaukowo” westchnąć, że nie ma przypadków w życiu ludzi roztropnych: Siostra dzięki miłości do Boga i posłuszeństwu przełożonym podjęła pracę w przedszkolu. Przekuła rozczarowanie skierowaniem do pracy w przedszkolu (por. s, 149) w pasję, dzięki której odkryła w sobie i urzeczywistniła potencjał, który należy nazwać talentem pedagogicznym. Jego wartość konsekwencjalna dotyczy urzeczywistniania potencjału rozwojowego przedszkolaków oraz wszystkich osób uczestniczących w realizowaniu innowacji w wymienionej placówce. Co ważne, ta wartość konsekwencjalna nadal będzie wzrastać, bo dzięki pracy naukowej Siostry może być ona upubliczniona, czyli dostępna każdej zainteresowanej osobie poprzez publikację.

Konkretyzacja głównego zamierzenia badawczego nastąpiła poprzez sformułowanie problemów badawczych, którym nadano prawidłową postać pytania. Wszystkie problemy są w postaci pytań dopełnienia. Główny problem badawczy jest typu diagnostycznego: *Jak w społeczności przedszkola budowany jest świat wartości?* (s. 134) Zachowując pełną adekwatność wobec głównego zamierzenia badawczego podanego na s. 132, można było sformułować problem badawczy następująco: *Jakie są uwarunkowania budowania świata wartości w (przez) społeczność przedszkola?* Ostatecznie, można jednak przyjąć, że zapytanie o to, *jak jest budowany świat wartości również dotyczy uwarunkowań.*

Bezpośrednio z problemu głównego wyprowadzono cztery problemy szczegółowe (na s. 134). Należy przypomnieć Doktorantce, że problemy szczegółowe, choć zakresowo wynikają zawsze z problemu głównego, to jednak treściowo powinny wynikać z definicji badawczej zmiennej, której w założeniach metodologicznych rozprawy zabrakło. Wyłonione w prawidłowy sposób, prawdopodobnie byłyby bardziej przydatne, bo w obecnej postaci nie stanowiły one dla Doktorantki kryterium porządkującego materiał empiryczny.

Dla realizacji sformułowanych celów i problemów badawczych przyjęto adekwatnie dobrane metody. Naukowe poszukiwania Autorki opierają się na istotowym spostrzeganiu rzeczywistości – mają więc charakter fenomenologiczny. Przy gromadzeniu materiału empirycznego zastosowano metodę autoetnografii i dyskusję fokusową; wykorzystano również materiały zastane (statut przedszkola, plany pracy nauczycieli, dzienniki zajęć,

sprawozdania nauczycieli i dyrektora przedszkola, diagnozę osiągnięć dzieci, protokoły z rad pedagogicznych, fotografie i nagrania video). Zgromadzony materiał badawczy poddano analizie proksemicznej, porządkując go według pięciu kategorii: aktorzy, miejsce, czas, wartości i oczekiwania. Interpretacji dokonano przy zastosowaniu zasad hermeneutyki pedagogicznej. Należy podkreślić, że każdy z tych wyborów został przez Autorkę uzasadniony poprzez pokazanie istoty danej metody i jej użyteczności dla planowanych badań. Rozdział metodologiczny rozprawy może pełnić funkcję dydaktyczną wobec osób poznających jakościową strategię badań społecznych lub/i poszczególne metody badawcze stosowane w jej zakresie.

Dla skutecznej realizacji zamierzenia badawczego istotne znaczenie ma trafny dobór przesłanek teoretycznych. Ten etap planowania badania również należy uznać za przykładowie wykonany przez Doktorantkę. Przesłanki te zostały przedstawione w dwóch rozdziałach (roz. 1 i 2). Pierwszy z nich dotyczy podstaw refleksji aksjologicznej w pedagogice, natomiast drugi innowacji w procesie budowania świata wartości. Każdy z rozdziałów ma pożądaną układ treści od zagadnień ogólnych do szczegółowych. Świadczą one o znajomości literatury przedmiotu przez Autorkę, umiejętności jej oglądu i interpretacji. Treści mają charakter interdyscyplinarny: Doktorantka potrafiła skorzystać z wiedzy z zakresu ontologii, aksjologii, etyki czy estetyki jako niezbędnej dla refleksji pedagogicznej. Nie da się ukryć, że 25-cio stronicowa bibliografia i netografia w dysertacji wzbudzają podziw. Zwłaszcza literatura dotycząca wartości jest w nauce tak bogata, że Autorka musiała wykazać się nie tylko jej rzetelnym poznaniem, ale także istotowym doбором treści. Rozdziały teoretyczne w dysertacji nie są „przeciążone” treściami. Autorka świadomie przyjęła kryterium porządkujące prezentowane treści, np. poszczególne zagadnienia refleksji aksjologicznej przedstawiła odwołując się konsekwentnie do pięciu filozofów: Maxa Schelera, Dietricha von Hildebranda, Romana Ingardena, Józefa Tischnera i Karola Wojtyły. Doktorantka w szerokim zakresie uwzględniła krajową literaturę, natomiast rzadko korzystała z przedmiotowych pozycji obcojęzycznych. Czytelnik nie otrzymuje więc perspektywy porównawczej w zakresie omówionych zagadnień. O ile w rozdziale dotyczącym refleksji aksjologicznej za taki akcent można uznać odwołanie się do filozofii dwóch niemieckich przedstawicieli, o tyle rozdział dotyczący innowacji pedagogicznych jest ich pozbawiony. Nie jest to jednak brak powodujący niekompletność założeń teoretycznych; raczej chodziłoby o stworzenie szerszej perspektywy poznawczej dla Czytelnika. Wyraźnie należy więc podkreślić, że założenia teoretyczne są kompletne i stanowią właściwą przesłankę założeń metodologicznych. Autorka

wykazała się elokwencją w ich opisie. Walorem tej części pracy jest staranne i konsekwentne wyjaśnianie i używanie naukowych terminów.

Szczególną wartość oraz istotny wkład własny Autorki przedstawiają dwa rozdziały empiryczne (roz. 4 i 5). Tym bardziej, że wybór metody autoetnografii przez Doktorantkę spowodował, iż przyjęła na siebie podwójną rolę: badacza i badanego. Może wydawać się prostym pisanie o własnym życiu, a jednak dzielenie się własnym doświadczeniem wymaga mądrości, otwartości przeżyciowej i gotowości na krytykę. Pierwszy z rozdziałów empirycznych dotyczy doświadczania świata wartości. Autorka zamierzała uporządkować zebrany materiał według pięciu kategorii analizy proksemicznej, słusznie przypisując największe znaczenie aktorom, wartościom i oczekiwaniom. Taka zapowiedź znajduje się na s. 148. Wyodrębnione dwa podrozdziały (4.1. *Budowniczość świata wartości* oraz 4.2. *Wartości rusztowaniem kategorialnym życia osoby*) świadczą jednak o wyraźnej preferencji dwóch spośród pięciu kategorii analizy proksemicznej w świadomości i przekazie Autorki. Nie znalazłam w pracy uzasadnienia tej rozbieżności. Nie oznacza ona, że pozostałe trzy kategorie (miejsce, czas, oczekiwania) zostały zupełnie pominięte. Czytelnik odnajdzie je w jedności z analizą aktorów i wartości. Chodzi jednak o wyjaśnienie rozbieżności między „zapowiedzią” we wprowadzeniu do roz. 4 (s. 148) a układem treści tego rozdziału, w którym wyodrębniono dwie kategorie.

Najcenniejsze, z pedagogicznego punktu widzenia, jest stwierdzenie Autorki, że to relacje są podstawą budowania świata wartości. Autorka je rzetelnie opisała i zobrazowała rysunkiem (ryc. 4.4. s. 182). Z rozrzuconymi wręcz czyta się takie fragmenty analizy, w których mowa jest np. o „nieufności semantycznej” wobec proksemicznego terminu „aktor” z braku „gradacji emocjonalnej” niezbędnej dla określenia stopnia więzi z przywoływanymi osobami znaczącymi (por. s. 181). Przypomina mi się własne wykreślanie słowa „jednostka” ze studenckich prac pedagogicznych albo uzasadnianie studentom na przedmiocie pedagogika społeczna dlaczego – wbrew podręcznikom – nie będę używała terminu „klient”. Zupełnie rozumiem Doktorantkę, a ten i podobne fragmenty pracy świadczą z jednej strony o „ograniczeniach” metod i języka, na które może natrafić badacz, a z drugiej strony - o wrażliwości Doktorantki jako człowieka i pedagoga. Taką wrażliwość uważam za cenny element talentu pedagogicznego. Jest związana z postrzeganiem człowieka i człowieczeństwa jako wartości, co przecież jest staraniem wychowawczym i naukowym Doktorantki.

Człowiek jest też podmiotem, który wartości doświadcza i przekazuje innym. Na podstawie autorefleksji Autorka wskazała w dysertacji następujące istotne elementy budowania świata

wartości: doświadczenie, rozpoznanie, zrozumienie i urzeczywistnienie wartości (s. 187). Za podstawę aksjologiczną budowania świata wartości Doktorantka przyjęła dobro, prawdę, piękno i miłość. Uznała je za „rusztowanie” życia każdej osoby. Warto zatrzymać się przy tej refleksji Autorki. Wartości są doświadczone i urzeczywistniane w codzienności. Być może stąd tyle niedomagań psychicznych i duchowych współczesnego człowieka, że nie ma on czasu ani motywacji do refleksji aksjologicznej, a tym bardziej do autorefleksji. Rozprawa doktorska Siostry jest zaproszeniem zaśpieszonego człowieka do tej refleksji. Konsekwencje braku refleksji aksjologicznej dotyczą nie tylko „leniwego” podmiotu, ale też osób, z którymi jest on w codziennych relacjach, bo przecież relacje są podstawą budowania świata wartości. Na podstawie roz. 4. Czytelnik poznaje swoisty „model” budowania świata wartości: źródło, istotne elementy i aksjologiczną podstawę. Opisanie i uzasadnienie tych przesłanek jest użyteczne zwłaszcza pedagogom do konstruowania programów edukacji aksjologicznej. Przedmiotem szczególnego zatroskania i doświadczenia Doktorantki jest edukacja aksjologiczna na szczeblu przedszkolnym. Toteż nauczyciele przedszkola znajdą w przedłożonej pracy gotową propozycję praktyczną w postaci programu pt. „*Razem w świecie wartości*”. Jest on treścią drugiego rozdziału empirycznego (roz. 5).

Według prawa oświatowego program jest podstawowym dokumentem dla procesu edukacyjnego w przedszkolu. Skonstruowanie przez Doktorantkę programu edukacji przedszkolnej pt. *Razem w świecie wartości* zadecydowało o realizacji założonego przez nią celu teoretycznego, który z powodzeniem można by nazwać także prakseologicznym. Przedstawione zostały bowiem cele, zasady i kierunki działań sprzyjające systematycznemu wprowadzaniu dziecka w wieku przedszkolnym w świat wartości. Cenne i zarazem oczywiste jest skorelowanie treści zawartych w programie z obowiązującą podstawą programową wychowania przedszkolnego. Ze względów metodologicznych istotna jest też adekwatność treści autorskiego programu do wypracowanych w procesie badawczym i przedstawionych we wcześniejszych rozdziałach dysertacji przesłanek filozoficznych (ontologicznych, aksjologicznych, etycznych). Analizując elementy programu nie ma wątpliwości, że jest on ukierunkowany na integralny rozwój człowieka jako osoby. Uwzględniono w nim konstytutywne cechy osoby: rozumność, wolność, zdolność do uczuć wyższych oraz godność i podmiotowość. Wartością programu jest pokazanie wychowawcom jak mądrze towarzyszyć dziecku w budowaniu świata wartości. I choć program skierowany jest do nauczycieli przedszkola, to jednak użyteczny może być także nieprofesjonalnym wychowawcom, np. rodzicom czy dziadkom. Nie da się wskazać środowiska wychowawczego, w którym nie

byłoby pożądane doświadczanie prawdy, dobra, piękna i kolejnych wartości. Budowanie świata wartości powinno być międzypokoleniowe, a jest trwalsze i bogatsze, gdy dotyczy wszystkich środowisk życia dziecka. Jedynym „ograniczeniem” grupy, ku której można skierować program jest jego wymiar religijny. O ile odwoływanie się w procesie edukacyjnym do transcendencji zrozumie wiele osób, o tyle jej rozumienie jako osobowego Boga, przyjmie tylko ten, kto wierzy w Jego istnienie. Realizacja trzeciego obszaru tematycznego programu (pt. *Odkrywamy Transcendencję*) wymaga świadectwa Boga chrześcijan. Nie należy więc, pomimo tytułu obszaru, spodziewać się opracowania uniwersalnego dla wszystkich, lecz dookreślonego i adekwatnego do miejsca realizacji programu, a mianowicie przedszkola katolickiego. Zwracając uwagę na to „ograniczenie”, ujmuję je w cudzysłów, bo uważam, że wartości religii chrześcijańskiej, w tym katolickiej, są uniwersalne i ogólnoludzkie – każda służy człowiekowi, społeczeństwu i ludzkości. Jestem jednak świadoma, że osoby nie wierzące Bogu, mają inne zdanie na ten temat, bo wygłaszają je publicznie. Dla jasności należy dodać, że Autorka jest świadoma rozróżnienia rozumienia transcendencji przez osoby wierzące i niewierzące – przedstawiła to rozróżnienie w duchu poszanowania wszystkich światopoglądów w dysertacji na s. 274.

Zaletą programu jest jego otwarty charakter pod względem merytorycznym i metodycznym, co Autorka uszczegółowiła i uzasadniła na s. 217 dysertacji. Dzięki tej cesze program można potraktować jako zaproszenie do jego realizowania, ale także motywację do rozbudowania go kolejnymi innowacyjnymi działaniami nauczyciela, który w rozprawie nie znajdzie gotowych scenariuszy zajęć, ćwiczeń dla dzieci czy kart pracy. Jest to świadomy zabieg Autorki, która preferuje „tworzenie banku pomysłów i dobrych praktyk dla nauczycieli i dokumentowanie pracy dziecka poprzez portfolio” (s. 217). Jest natomiast zaproponowana, skonstruowana na podstawie zrealizowanego programu, *Indywidualna karta obserwacji osiągnięć dziecka* (roz. 5.6.), zawierająca rozbudowaną listę wskaźników rozwoju dziecka przedszkolnego w poszczególnych sferach, w tym również w sferze duchowej, która czasami niesłusznie jest utożsamiana przez psychologów i pedagogów ze sferą psychiczną, czyli w rezultacie pomijana. *Indywidualna karta* stanowi gotowe narzędzie, które nauczyciele przedszkola mogą wykorzystać do diagnozy przedszkolnej oraz informacji o gotowości dziecka do podjęcia nauki szkolnej. Niewątpliwym walorem programu jest uwzględnienie wspomaganie rozwoju dzieci ze specyficznymi potrzebami edukacyjnymi, na co Autorka przeznaczyła odrębny podrozdział (5.7.) oraz 9-cio stronicowy zestaw literatury dla dorosłych i dzieci, przydatnej w pracy edukacyjnej opartej na programie „*Razem w świecie wartości*”, a

tym samym w procesie doświadczania i budowania świata wartości w codziennym życiu (roz. 5.9.).

Autorka, wraz z dysertacją naukową, oddaje nam-pedagogom autorski, innowacyjny program edukacji przedszkolnej, o niezaprzeczalnej wartości merytorycznej, który nie tylko został skonstruowany w teorii, lecz posiada już weryfikację w praktyce. Przeszedł swoistą ewaluację poprzez pozytywne wnioski z przeprowadzonych obserwacji osiągnięć dzieci i rozmów z rodzicami oraz sprzymierzeńcami Publicznego Przedszkola Sióstr Nazaretanek w Krakowie. Pedeutologiczny charakter ma następujący wniosek Doktorantki: *„Rozwojowi dziecka towarzyszy rozwój dorosłego, w tym nauczyciela. Praktyka wychowawcza, uczestniczenie w różnych formach podnoszenia kwalifikacji oraz własna refleksyjność nad codziennie doświadczanym wychowaniem dzieci sprawia, że nauczyciel również doświadcza rozwoju zawodowego i osobistego”* (s. 275). Tak właśnie jest: realizacja programu *„Razem w świecie wartości”* wymaga od nauczyciela sprawności metodycznej i moralnego usprawnienia. Towarzyszyć wychowankowi w budowaniu świata wartości jest w stanie tylko ten wychowawca, który świadomie buduje swój świat wartości. Czytając dysertację doktorską, nabywa się *przekonanie*, że mgr Mariola Bach jest takim właśnie świadomym wychowawcą oraz nabywa się *pragnienie* uczestniczenia w życiu przedszkola, w którym realizowany jest program *„Razem w świecie wartości”* chociażby jako sprzymierzeniec, skoro cofnięcie się do roli dziecka albo rodzica dziecka przedszkolnego jest już niemożliwe. Praca siostry mgr Marioli Bach przyczynia się do rozwoju pedagogiki personalistycznej, pedagogiki przedszkolnej, aksjologii i aretologii pedagogicznej. Zapraszam Doktorantkę na cykliczne spotkania naukowe na temat *Sprawności moralne w wychowaniu*, organizowane w uczelni, którą reprezentuję (Uniwersytet Szczeciński).

Ocena formalna pracy

Formalna strona pracy nie budzi zastrzeżeń. Struktura pracy jest logiczna i ma przejrzysty układ treści, właściwy dla pracy empirycznej. Rozpoczyna się wstępem, w którym Autorka zamieściła wymagane informacje: uzasadniła wybór i znaczenie tematu, przedstawiła najbardziej ogólne założenia badawcze i strukturę pracy. Dwa rozdziały teoretyczne zawierają niezbędne przesłanki badań: pierwszy dotyczy filozoficznych podstaw pedagogiki i edukacji aksjologicznej, natomiast drugi charakterystyki zagadnienia innowacji. Każdy z nich został prawidłowo uszczegółowiony poprzez utworzenie właściwych podrozdziałów. Mają one prawidłowy układ treści: wprowadzenie do zagadnienia, rozwinięcie zagadnienia i

podsumowanie. Autorka przyjęła użyteczne Czytelnikowi wyróżnianie dłuższych cytatów. Trzeci rozdział ma charakter metodologiczny i obejmuje zagadnienia stosowne dla jakościowej strategii badań. Rozdziały czwarty i piąty zostały przeznaczone na prezentację materiału badawczego. Analiza jest rzeczowa i uporządkowana według przyjętych założeń badawczych. Autorka wyciągnęła z badań adekwatne wnioski. Uwaga: rozdziały 5.2 i 5.3. nie posiadają zakończenia – nie jest pożądane, aby rozdział kończył się „wylizanką” elementów bez zdania kończącego dany rozdział. Uwaga edytorska: tytuł roz. 5.9. powinien być przeniesiony na stronę 265. Konkluzje i podsumowanie znajdują się w Zakończeniu pracy. Dla pełnego porządku zamieszczono po nim spis tabel i rycin oraz wymaganą bibliografię. W tej ostatniej korekty wymagają dwa nazwiska: Józef Górniewicz (nie Górewicz) oraz Katarzyna Olbrycht (nie Olbrych). Praca została napisana dojrzałym językiem naukowym. Doktorantka precyzyjnie wyjaśniła i użyła pojęcia specyficzne dla pedagogiki i nauk współpracujących z nią. Zwracam szczególną uwagę na pojęcia „świat wartości” i „budowanie świata wartości”. Są one często używane w literaturze pedagogicznej, ale stosunkowo rzadko definiowane – tak jakby wyjaśnienie pojęcia *wartość* miało wystarczyć. Doktorantka wyjaśniła je na s. 7. pracy, a ponieważ zdania definiujące nie są opatrzone przypisami, należy uznać, że zbudowała definicje regulujące. Jest to użyteczne dla podnoszenia stopnia formalizacji języka pedagogiki oraz kolejnych badaczy zagadnień aksjologicznych w wychowaniu i edukacji. Język wypowiedzi w dysertacji jest zarazem elokwentny i rzeczowy. Rozprawa liczy aż 305 stron, ale czyta się ją z zainteresowaniem i swoistą „lekkością”. Została wyjątkowo starannie przygotowana, bez błędów językowych.

Pytania do Doktorantki:

W trakcie analizy treści dysertacji nasunęły mi się poniższe pytania. Serdecznie proszę, aby Doktorantka zechciała odpowiedzieć na nie w trakcie publicznej obrony:

1. Czy i na ile program „*Razem w świecie wartości*” może być realizowany w przedszkolach, które nie są ukierunkowane na wychowanie chrześcijańskie?
2. Jakie innowacje pedagogiczne dotyczące edukacji przedszkolnej są realizowane w innych państwach? Proszę podać 2-3 przykłady takich, które wzbudziły Pani zainteresowanie, oceniając czy możliwa byłaby ich adaptacja do warunków polskich.

Konkluzja

Recenzowana rozprawa doktorska Pani mgr Marioli Bach stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wykazuje szeroką, ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki

w dyscyplinie pedagogika i dyscyplinach pokrewnych oraz świadczy o jej dojrzałości naukowej. Stwierdzam, że dysertacja spełnia wymagania Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki i wnioskuję o dopuszczenie Pani mgr Marioli Bach do publicznej obrony. Ze względu na walory poznawcze i prakseologiczne rozprawy doktorskiej rekomenduję jej opublikowanie jako monografii naukowej i zgłaszam wniosek o wyróżnienie pracy.

Ilwona Jazukiiewicz